

ইতিহাস আৰু সহযোগী বিষয়সমূহৰ সৈতে ইয়াৰ সম্পৰ্কৰ এক সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ

পাতনি

ইতিহাস, এক অধ্যয়নৰ শাখা আৰু বুজি উঠাৰ এক মাধ্যম হিচাপে, অকলে অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰি। ই সহজাতভাৱে আন্তঃশাখাভিত্তিক, জ্ঞানৰ বিভিন্ন শাখাৰ পৰা ধাৰ কৰে আৰু তাত বৰঙণিও যোগায়। যদিও ইতিহাসৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে অতীতৰ সমালোচনাত্মক অধ্যয়ন, ইয়াৰ অনুশীলনে পুৰাতত্ত্ব, ভূগোল, সমাজতত্ত্ব, অৰ্থনীতি, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, দৰ্শন আৰু সাহিত্যৰ দৰে ক্ষেত্ৰসমূহৰ পৰা অন্তৰ্দৃষ্টিৰ প্ৰয়োজন কৰে। এই শাখাবোৰে ইতিহাসবিদক ঐতিহাসিক প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ এক সুগভীৰ ধাৰণাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় পদ্ধতি, বিশ্লেষণাত্মক গাঁথনি আৰু ব্যাখ্যাৰ সঁজুলি প্ৰদান কৰে।

ই.এইচ. কাৰ (E.H. Carr)-এ তেওঁৰ 'হোৱাট ইজ হিষ্টৰী?' (What is History?) গ্ৰন্থত কৈছে যে "ইতিহাসবিদ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ মাজত এক নিৰন্তৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াত লিপ্ত।" এই পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া কেৱল সময়গত নহয়; ই পদ্ধতিগত আৰু ধাৰণাগতও, যি জ্ঞানৰ অন্যান্য ক্ষেত্ৰসমূহৰ সৈতে এক নিৰন্তৰ আলোচনাৰ দ্বাৰা গঠিত। সেয়েহে আধুনিক ইতিহাসবিদ বিভিন্ন শাখাৰ সংগমস্থলত অৱস্থিত এক অনন্য সুবিধা লাভ কৰে: মানৱ অতীতৰ সকলো জটিলতা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ বিভিন্ন প্ৰমাণৰ সংশ্লেষণ কৰে। এই প্ৰবন্ধটোৱে ইতিহাস আৰু ইয়াৰ সহযোগী শাখাসমূহৰ মাজৰ বহুমুখী সম্পৰ্কসমূহ গভীৰভাৱে পৰীক্ষা কৰিব, ইয়াৰ দ্বাৰা আন্তঃশাখাৰ এই জড়িততাই ঐতিহাসিক পাপ্ৰতিফলিত কেনেকৈ সমৃদ্ধ কৰে তাক স্পষ্ট কৰিব।

১. ইতিহাস আৰু পুৰাতত্ত্ব

বিশেষকৈ প্ৰাচীন আৰু প্ৰাক-লিখিত অতীত পুনৰ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত ইতিহাস আৰু পুৰাতত্ত্বৰ মাজৰ সম্পৰ্ক মৌলিক আৰু সহজীৱী। পুৰাতত্ত্ব, অৰ্থাৎ সামগ্ৰীগত অৱশেষ—

যেনে সঁজুলি, স্থাপত্য, মৃৎশিল্প, আৰু জৈৱিক আৱশেষ—ৰ পদ্ধতিগত অধ্যয়ন, লিখিত আখ্যানসমূহক পূৰ্ণ কৰিবলৈ বা প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ অপৰিহাৰ্য প্ৰমাণ প্ৰদান কৰে। য'ত লিখিত লিপিবদ্ধসমূহ বিৰল, খণ্ডিত, বা পক্ষপাতিত্বপূৰ্ণ, তাত পুৰাতত্ত্বই এক ভৌতিক সাক্ষ্য প্ৰদান কৰে, যি ইতিহাসবিদৰ অধ্যয়ন যথেষ্ট উন্নত কৰে।

পুৰাতাত্ত্বিক তত্ত্বৰ এক মুখ্য ব্যক্তি ভি. গৰ্ডন চাইল্ড (V. Gordon Childe)-এ তেওঁৰ 'মেন মেকছ হিমচেल्ফ' (Man Makes Himself) গ্ৰন্থত সঠিকভাৱে উল্লেখ কৰিছিল যে পুৰাতত্ত্বে নৃতত্ত্ব আৰু ইতিহাসৰ মাজত এক সেতুৰ দৰে কাম কৰে, যিয়ে আমাক "লিখিত ইতিহাসে আওকাণ কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে দমন কৰা বিষয়সমূহ চাবলৈ" সুবিধা দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, সিন্ধু লিপিৰ পাঠোদ্ধাৰ এতিয়াও ৰহস্যময় হৈ আছে, কিন্তু মহেঞ্জোদাৰো আৰু হৰপ্পাৰ পুৰাতাত্ত্বিক অভিলেখসমূহে নগৰ পৰিকল্পনা, বাণিজ্য আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক জীৱনৰ দিশসমূহ পোহৰলৈ আনিছে, যিবোৰ কেৱল লিখিত ইতিহাসে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন।

পুৰাতাত্ত্বিক বিজ্ঞানতো পদ্ধতিগত বিপ্লৱ আহিছে, য'ত ৰেডিঅ'কাৰ্বন ডেটিং, জি.আই.এছ. মেপিং, আৰু আৰ্কিঅ'জেনেটিক্সৰ দৰে প্ৰযুক্তিসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই অগ্ৰগতিয়ে কালক্ৰম, স্থানিক গতিশীলতা, আৰু জনসংখ্যাৰ ইতিহাসৰ অধিক সঠিক পুনৰ নিৰ্মাণ সক্ষম কৰিছে। পদ্ধতিগত পাৰ্থক্য থকা সত্ত্বেও—কিছু ইতিহাসবিদে অনুমানভিত্তিক পুনৰ নিৰ্মাণৰ বাবে পুৰাতত্ত্বক সমালোচনা কৰে, আনহাতে পুৰাতত্ত্ববিদসকলে প্ৰায়ে লিখিত ইতিহাসবিদসকলক অভিজাত আখ্যানসমূহক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াৰ বাবে প্ৰত্যাহ্বান জনায়—দুয়োটা শাখাই অতীতৰ মানৱ অভিজ্ঞতাৰ এক সুগভীৰ বুজাবুজিৰ উমৈহতীয়া লক্ষ্য ভাগ কৰে।

২. ইতিহাস আৰু ভূগোল

ভূগোল, ভৌতিক আৰু মানৱীয় উভয় ক্ষেত্ৰতে, ঐতিহাসিক বিকাশসমূহক গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ইতিহাসৰ স্থানিক মাত্ৰা প্ৰায়ে আওকাণ কৰা

হয়, তথাপিও ই মানৱ বসতিৰ ধৰণ, সম্পদ বিতৰণ, বাণিজ্য পথ, সামৰিক অভিযান, আৰু সাংস্কৃতিক বিস্তাৰ বুজিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। আনালছ স্কুলৰ ফাৰ্নাণ্ড ব্ৰডেল (Fernand Braudel)-এ তেওঁৰ 'দ্য মেডিটেৰেনিয়ান এণ্ড দ্য মেডিটেৰেনিয়ান ৱৰ্ল্ড ইন দ্য এইজ অফ ফিলিপ II' (The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II) গ্ৰন্থত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল যে ঐতিহাসিক পৰিৱৰ্তনসমূহক *দীৰ্ঘস্থায়ী সময়কাল* (longue durée)-ৰ ভিতৰত স্থাপন কৰিব লাগিব, য'ত ভূগোলে কেৱল এক পটভূমি হিচাপে নহয়, শতিকাজুৰি মানৱ কাৰ্যকলাপৰ এক নিৰ্ণায়ক হিচাপে কাম কৰে।

যদিও একসময়ত অতিমাত্ৰা সংকীৰ্ণ আছিল, ভৌগোলিক নিৰ্ণয়বাদ পৰিৱেশগত ইতিহাস আৰু ঐতিহাসিক ভূগোলৰ দৰে অধিক সূক্ষ্ম গাঁথনিসমূহত বিকশিত হৈছে। এইবোৰে মানৱ সমাজ আৰু সিহঁতৰ পৰিৱেশৰ মাজত পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, মেছোপটেমিয়া, ইজিপ্ট আৰু সিন্ধু উপত্যকাৰ দৰে নদী উপত্যকাৰ সভ্যতাৰ উত্থানক পাৰিবেশিক আৰু জলবিজ্ঞানগত কাৰকসমূহৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ভালদৰে বুজিব পাৰি।

ঐতিহাসিক অধ্যয়নত শেহতীয়া "স্থানিক পৰিৱৰ্তন" (spatial turn)-এ ভৌগোলিক পদ্ধতিসমূহৰ প্ৰতি আগ্ৰহ পুনৰ জগাই তুলিছে। ভূমিকাপ (landscape), স্থান (place), অঞ্চল (territory), আৰু গতিশীলতা (mobility)ৰ দৰে ধাৰণাসমূহ অত্যাৱশ্যকীয় বিশ্লেষণাত্মক শ্ৰেণীত পৰিণত হৈছে, যি স্থিৰ স্থানৰ ধাৰণাৰ পৰা আগবাঢ়ি ভৌগোলিক গাঁথনিসমূহে কেনেকৈ মানৱ কাৰ্যকলাপক প্ৰভাৱিত কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয় তাক অন্বেষণ কৰে। এনেদৰে, ভূগোলে কেৱল ইতিহাসক স্থানত স্থাপন নকৰে বৰং ঐতিহাসিক ৰূপান্তৰৰ আঁৰৰ স্থানিক যুক্তিৰ বিষয়ে আমাৰ বুজাবুজি গভীৰ কৰে।

৩. ইতিহাস আৰু সমাজতত্ত্ব

সমাজতত্ত্বে ইতিহাসবিদসকলক সামাজিক গাঁথনি, নিয়ম, প্ৰতিষ্ঠান আৰু সম্পৰ্কসমূহ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ বহুতো ধাৰণাগত সঁজুলি আগবঢ়ায়। ঐতিহাসিক অনুসন্ধানত

সমাজতাত্ত্বিক তত্ত্বৰ প্ৰভাৱ **সমাজ ইতিহাস**ৰ বিকাশত আটাইতকৈ স্পষ্ট, যি বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত অভিজাতকেন্দ্ৰিক ৰাজনৈতিক ইতিহাসসমূহৰ সংশোধন হিচাপে উদয় হৈছিল। কেৱল শাসক আৰু যুদ্ধৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদি, সমাজ ইতিহাসবিদসকলে—প্ৰায়ে মাৰ্ক্স, দুৰ্খাইম আৰু ৱেবাৰৰ পৰা ধাৰণাসমূহ লৈ—শ্ৰমিক আন্দোলন, কৃষক বিদ্ৰোহ, লিংগ ভূমিকা, আৰু দৈনন্দিন জীৱনৰ প্ৰতি মনোযোগ দিছিল।

কাৰ্ল মাৰ্ক্সৰ **ঐতিহাসিক বস্তুবাদ** (historical materialism)-এ ইতিহাস লিখনক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছিল, বিশেষকৈ ই.পি. থম্পচন (E.P. Thompson) আৰু এৰিক হবছবাম (Eric Hobsbawm)ৰ কৰ্মত। 'দ্য মেকিং অফ দ্য ইংলিছ ৱৰ্কিং ক্লাছ' (The Making of the English Working Class)-ত থম্পচনে empirical ঐতিহাসিক গৱেষণা আৰু সমাজতাত্ত্বিক তত্ত্বক একত্ৰিত কৰি তলতীয়া গোটসমূহৰ কাৰ্যকলাপ পুনৰুদ্ধাৰ কৰিছিল। একেদৰে, মেক্স ৱেবাৰ (Max Weber)ৰ প্ৰটেষ্টেণ্ট নীতিনিয়ম আৰু যুক্তিবাদৰ অধ্যয়নসমূহে ইতিহাসবিদসকলক সংস্কৃতি, বিশ্বাস প্ৰণালী, আৰু অৰ্থনৈতিক আচৰণৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে।

সমাজতত্ত্বে সাধাৰণীকৃত তত্ত্বসমূহৰ সূত্ৰপাত কৰিবলৈ প্ৰৱণ, আনহাতে ইতিহাসে বিশেষত্ব আৰু প্ৰসংগৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। তথাপিও, সিহঁতৰ অভিসৰণে সমাজবোৰে কেনেকৈ কাম কৰে আৰু কেনেকৈ সলনি হয় তাৰ এক অধিক সূক্ষ্ম বুজাবুজিৰ সৃষ্টি কৰিছে। সামাজিক স্তৰবিন্যাস, ভূমিকা সংঘাত, আদৰ্শ, আৰু সামূহিক আচৰণৰ দৰে ধাৰণাসমূহ ঐতিহাসিক ব্যাখ্যাৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ হৈ পৰিছে। এই দুয়োটা শাখাৰ পাৰস্পৰিক সংযোগে দুয়োৰে দিগন্ত সম্প্ৰসাৰিত কৰি আহিছে।

৪. ইতিহাস আৰু অৰ্থনীতি

অৰ্থনৈতিক কাৰকসমূহ ঐতিহাসিক পৰিৱৰ্তনক গঢ় দিয়া শক্তিসমূহ বুজিবলৈ অপৰিহাৰ্য। **অৰ্থনৈতিক ইতিহাস**ৰ ক্ষেত্ৰখনে কেনেকৈ উৎপাদন, বাণিজ্য, শ্ৰম, বিত্ত, আৰু প্ৰযুক্তিগত উদ্ভাৱনে সময়ৰ লগে লগে মানৱ সমাজক গঠন কৰিছে তাক পৰীক্ষা

কৰে। এডাম স্মিথৰ 'দ্য ৱেলথ অফ নেশ্বনছ' (The Wealth of Nations)ৰ পৰা কাৰ্ল পোলানীয়ৰ 'দ্য গ্ৰেট ট্ৰান্সফৰ্মেচন' (The Great Transformation) লৈকে, ইতিহাসবিদ আৰু অৰ্থনীতিবিদ উভয়ে অৰ্থনৈতিক প্ৰণালীবোৰে কেনেকৈ বিকশিত হয় আৰু সামাজিক জীৱনক প্ৰভাৱিত কৰে তাক অন্বেষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

মাৰ্ক্সবাদী ইতিহাসবিদসকলে উৎপাদনৰ ধৰণ আৰু শ্ৰেণী সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি ঐতিহাসিক বিকাশৰ এক গাঁথনিগত বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে। উদাহৰণস্বৰূপে, মৰিছ ডব (Maurice Dobb) আৰু আৰ.এইচ. হিল্টন (R.H. Hilton)-এ অৰ্থনৈতিক বিৰোধিতাৰ ক্ষেত্ৰত সামন্তবাদৰ পৰা পুঁজিবাদলৈ পৰিৱৰ্তন বিশ্লেষণ কৰিছিল, য'ত ভৌতিক পৰিস্থিতিয়ে কেনেকৈ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ ভেটি গঠন কৰে তাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে, ক্লিওমেট্ৰিক স্কুল (cliometric school), বিশেষকৈ আমেৰিকান ইতিহাস লিখনত প্ৰভাৱশালী, সময়ৰ লগে লগে অৰ্থনৈতিক তথ্য বিশ্লেষণ কৰিবলৈ পৰিমাণগত পদ্ধতি আৰু অৰ্থনৈমিতিক আৰ্হি ব্যৱহাৰ কৰে। যদিও কিছু সমালোচকে যুক্তি দিয়ে যে ক্লিওমেট্ৰিক্সে ইতিহাসক পৰিসাংখ্যিক বিমূৰ্ততালৈ ৰূপান্তৰিত কৰে, ইয়াৰ পদ্ধতিগত কঠোৰতাই empirical ঐতিহাসিক গৱেষণাক সমৃদ্ধ কৰিছে।

বৰ্তমানৰ বিশ্বায়িত প্ৰসংগত, অৰ্থনৈতিক ইতিহাসবিদসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বাণিজ্য নেটৱৰ্ক, ঔপনিৱেশিক অৰ্থনীতি, শ্ৰমিক প্ৰব্ৰজন, আৰু পুঁজিবাদী বিকাশ অন্বেষণ কৰে—যি নিৰন্তৰ বৈষম্য আৰু প্ৰণালীগত ৰূপান্তৰৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে। ইতিহাস আৰু অৰ্থনীতিৰ সংযোগে অৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তন আৰু স্থিৰতাৰ এক ঐতিহাসিকভাৱে ভিত্তিযুক্ত বুজাবুজি গঢ়ি তোলে।

৫. ইতিহাস আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞান

ইতিহাস আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞান শাসন, প্ৰতিষ্ঠান, আদৰ্শ, আৰু ক্ষমতা সম্পৰ্কৰ বিষয়ে সিহঁতৰ উমৈহতীয়া আগ্ৰহৰ দ্বাৰা নিবিড়ভাৱে জড়িত। যদিও ৰাজনীতি বিজ্ঞানে প্ৰায়ে তাত্ত্বিক আৰ্হি আৰু তুলনামূলক গাঁথনিসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে, ঐতিহাসিক বিশ্লেষণে

ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা বুজিবলৈ প্ৰয়োজনীয় সময়িক গভীৰতা প্ৰদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আধুনিক ৰাষ্ট্ৰ-ৰাজ্যসমূহৰ বিৱৰ্তন, সাম্ৰাজ্যৰ উত্থান আৰু পতন, আৰু গণতান্ত্ৰিক বা স্বৈৰাচাৰী শাসন ব্যৱস্থাৰ গঠন ঐতিহাসিক প্ৰসংগসমূহৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত।

আলেক্সিস দে টোকভিল (Alexis de Tocqueville)ৰ 'ডিমক্ৰেচি ইন আমেৰিকা' (Democracy in America) ঐতিহাসিকভাৱে ভিত্তিযুক্ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ এক ধ্ৰুপদী উদাহৰণ, যি ঊনবিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ আমেৰিকাৰ গণতান্ত্ৰিক ধাৰণা আৰু প্ৰতিষ্ঠানগত বিন্যাসৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি আগবঢ়ায়। ইতিহাসবিদসকলে, ইয়াৰ বিপৰীতে, বিপ্লৱ, সংবিধানবাদ, আৰু আদৰ্শগত সংঘাতসমূহ অন্বেষণ কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পৰা ধাৰণা লৈছে। বিপ্লৱসমূহৰ অধ্যয়ন—সেয়া ফৰাচী, ৰুছ, বা উপনিবেশবিৰোধী বিদ্রোহেই হওক—কেৱল কালক্ৰমিক আখ্যানৰ প্ৰয়োজন নহয়, বৰং বৈধতা, কৰ্তৃত্ব, আৰু প্ৰতিৰোধৰ ওপৰত তাত্ত্বিক চিন্তাও প্ৰয়োজন।

শেহতীয়া বছৰবোৰত, ৰাজনৈতিক ইতিহাস আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ মাজৰ সীমা অধিক সহজে ভেদ কৰিব পৰা হৈছে। ইতিহাসবিদসকলে ক্ৰমান্বয়ে **আধিপত্য** (hegemony), **শাসন** (governance), আৰু **বায়োপলিটিক্স** (biopolitics)—প্ৰায়ে ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পৰা আহৰণ কৰা ধাৰণাসমূহৰ সৈতে জড়িত হৈছে। এই অভিসৰণে ক্ষমতা সময়ৰ লগে লগে কেনেকৈ কাম কৰে আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে ঐতিহাসিক শক্তিসমূহক কেনেকৈ গঢ় দিয়ে আৰু সিহঁতৰ দ্বাৰা কেনেকৈ গঢ় লয় তাৰ এক অধিক সামগ্ৰিক অন্বেষণ সম্ভৱ কৰি তোলে।

৬. ইতিহাস আৰু দৰ্শন

ইতিহাস আৰু দৰ্শনৰ মাজৰ সম্পৰ্ক মৌলিক আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিক। দৰ্শনে ঐতিহাসিক জ্ঞানৰ প্ৰকৃতি, উদ্দেশ্য আৰু সীমাৰ বিষয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে। ঐতিহাসিক সত্য কি? ঐতিহাসিক ব্যাখ্যাত নিৰপেক্ষতা সম্ভৱনে? আমি কাৰ্যকাৰণ, কৰ্মক্ষমতা, আৰু

পৰিৱৰ্তন কেনেকৈ বুজি পাওঁ? এইবোৰ কেৱল একাডেমিক অনুসন্ধান নহয় বৰং ঐতিহাসিক পদ্ধতিবিদ্যাক অৱগত কৰা অত্যাৱশ্যকীয় উদ্যোগ।

আৰ.জি. কলিংউড (R.G. Collingwood)-এ তেওঁৰ 'দ্য আইডিয়া অফ হিষ্টৰী' (The Idea of History) গ্ৰন্থত বিখ্যাতভাৱে যুক্তি দিছিল যে ইতিহাস হৈছে "ইতিহাসবিদৰ মনত অতীতৰ চিন্তাৰ পুনৰ-অভিনয়।" কলিংউডৰ মতে, ইতিহাস এক নিষ্ক্ৰিয় লিপিবদ্ধকৰণ নহয় বৰং কল্পনাপ্ৰসূত আৰু যুক্তিসংগত পুনৰ নিৰ্মাণৰ এক কাৰ্য। একেদৰে, হেগেল (Hegel)-এ ইতিহাসক বিশ্ব আত্মাৰ উন্মোচন হিচাপে গণ্য কৰিছিল, য'ত দ্বান্দ্ৱিকতা আৰু টেলিয়লজি (teleology)ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। নিৎশে (Nietzsche)-এ ইয়াৰ বিপৰীতে এক অধিক সমালোচনাত্মক আৰু সন্দেহবাদী স্থিতি আগবঢ়াইছিল, য'ত পুৰণি বস্তু সংগ্ৰহ (antiquarianism) আৰু বাদ্যযন্ত্ৰিক ইতিহাসৰ বিপদসমূহৰ বিষয়ে সতৰ্ক কৰিছিল।

হেইডেন হোৱাইট (Hayden White) আৰু পল ৰিকোৰ (Paul Ricoeur)ৰ দৰে সমসাময়িক দাৰ্শনিকসকলে ইতিহাসৰ আখ্যানমূলক আৰু ভাষিক নিৰ্মাণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। হোৱাইটে তেওঁৰ 'মেটাহিষ্টৰী' (Metahistory) গ্ৰন্থত ঐতিহাসিক লিখনৰ অলংকাৰিক ৰূপ আৰু ট্ৰপসমূহ বিশ্লেষণ কৰি ইয়াৰ ধাৰ্য নিৰপেক্ষতাক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। ৰিকোৰে "আখ্যানমূলক সময়" (narrative time)ৰ ধাৰণাটো উপস্থাপন কৰিছিল, য'ত ইতিহাসবিদসকলে কাহিনী কোৱাৰ মাধ্যমেৰে সময়ক কেনেকৈ গাঁথনিবদ্ধ কৰে তাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছিল। এই দাৰ্শনিক চিন্তাসমূহে ইতিহাসবিদসকলক তেওঁলোকৰ অনুশীলনত অধিক আত্ম-প্ৰতিফলিত, নৈতিক, আৰু তাত্ত্বিকভাৱে শিক্ষিত হ'বলৈ বাধ্য কৰায়।

৭. ইতিহাস আৰু সাহিত্য

ইতিহাস আৰু সাহিত্যৰ মাজৰ সংযোগ অতি সমৃদ্ধ আৰু জটিল। যদিও ইতিহাসবিদে তথ্যৰ শুদ্ধতা বিচাৰে, আৰু সাহিত্যিক শিল্পায়ে প্ৰায়ে নান্দনিক অভিব্যক্তিক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে, দুয়োজনেই মানৱ স্থিতিৰ বৰ্ণনাত জড়িত। ঐতিহাসিক উপন্যাস, নাটক, কবিতা,

আৰু স্মৃতিকথাই প্ৰায়ে আৱেগিক সত্য আৰু আত্মনিষ্ঠ অভিজ্ঞতা ধৰি ৰাখে যিবোৰ সাধাৰণ ইতিহাস লেখনে আওকাণ কৰিব পাৰে।

টলষ্টয়ৰ 'ৱাৰ এণ্ড পিচ' (War and Peace), গাৰ্চিয়া মাৰ্কেজৰ 'ৱান হাণ্ড্ৰেড ইয়েৰ্ছ অফ চলিটিউড' (One Hundred Years of Solitude), বা অমিতাভ ঘোষৰ 'চি অফ পপিছ' (Sea of Poppies)ৰ দৰে সাহিত্যিক কৰ্মসমূহে কল্পনাপ্ৰসূত পুনৰ নিৰ্মাণৰ জৰিয়তে ঐতিহাসিক প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ গভীৰ অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে। একে সময়তে, সাহিত্য সমালোচনায় ইতিহাস লেখনক প্ৰভাৱিত কৰি আখ্যানৰ গাঁথনি, কণ্ঠ, আৰু দৃষ্টিকোণৰ বিষয়সমূহ আগুৱাই আনিছে। উত্তৰ-আধুনিক ইতিহাস লেখন, মিচেল দে চাৰ্তো (Michel de Certeau) আৰু হেইডেন হোৱাইটৰ দৰে চিন্তাবিদসকলৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ, ইতিহাস আৰু কল্পকাহিনীৰ মাজৰ সীমাটো প্ৰশ্ন কৰিছে, য'ত ঐতিহাসিক আখ্যানসমূহৰ নিৰ্মিত প্ৰকৃতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

শত্ৰুভাবাপন্ন নহৈ, সাহিত্য আৰু ইতিহাস পাৰস্পৰিকভাৱে আলোকিত হ'ব পাৰে। সাহিত্যে ইতিহাসক ইয়াৰ আৱেগিক মাত্ৰাসমূহ প্ৰকাশ কৰি মানৱীয় কৰি তোলে, আনহাতে ইতিহাসে সাহিত্যক মূৰ্ত সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰসংগসমূহত স্থাপন কৰে। একেলগে, এইবোৰে অতীতৰ এক অধিক সম্পূৰ্ণ আৰু বহু-স্তৰযুক্ত বুজাবুজি আগবঢ়ায়।

সামৰণি

ইতিহাস অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত অকলে বিদ্যমান নহয়। ইয়াৰ মূলসত্তা সহযোগী ক্ষেত্ৰসমূহৰ সৈতে জড়িত হোৱাৰ ফলত সমৃদ্ধ, জটিল আৰু গভীৰ হয়। পুৰাতত্ত্বই ভৌতিক অভিলেখ যোগান ধৰে; ভূগোলে স্থানিক গাঁথনি আগবঢ়ায়; সমাজতত্ত্বই সামাজিক গতিশীলতা বিশ্লেষণ কৰে; অৰ্থনীতিয়ে প্ৰণালীগত শক্তিসমূহৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি দিয়ে; ৰাজনীতি বিজ্ঞানে ক্ষমতা আৰু শাসনক প্ৰসংগবদ্ধ কৰে; দৰ্শনে জ্ঞানতাত্ত্বিক ভেটিসমূহৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰে; আৰু সাহিত্যে মানৱ অভিজ্ঞতাৰ আৱেগিক আৰু প্ৰতীকী গুৰুত্ব প্ৰকাশ কৰে।

মাৰ্ক ব্ল'চ (Marc Bloch)-এ তেওঁৰ 'দ্য হিষ্টোৰিয়ানছ ক্ৰাফ্ট' (The Historian's Craft) গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিছিল, "এজন ভাল ইতিহাসবিদ সাধুকথাৰ ওপৰে দৰে: য'তেই তেওঁ মানুহৰ মাংসৰ গোল্ক পায়, তেওঁ জানে যে তেওঁৰ চিকাৰ তাতেই আছে।" এই আকৰ্ষণীয় ৰূপকে ঐতিহাসিক অনুসন্ধানৰ মানৱ-কেন্দ্ৰিক প্ৰকৃতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে—এটা অনুসন্ধান যি অতীতক পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ, ব্যাখ্যা কৰিবলৈ, আৰু সমালোচনাত্মকভাৱে জড়িত হ'বলৈ শাখাগত সীমা অতিক্ৰম কৰিবই লাগিব।

বৰ্তমানৰ বিশ্বব্যাপী পাণ্ডিত্যৰ প্ৰসংগত, য'ত আন্তঃশাখাভিত্তিকতা এক প্ৰয়োজনীয়তা আৰু এক মানদণ্ড, ইতিহাসবিদসকলে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ অন্তৰ্দৃষ্টি সংশ্লেষণ কৰাত পাৰ্গত হ'ব লাগিব। তেতিয়াহে ইতিহাসে মানৱ অস্তিত্বৰ জটিলতা পোহৰলৈ আনিবলৈ এক কঠোৰ, মানৱীয়, আৰু সমালোচনাত্মক শাখা হিচাপে নিজৰ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰিব।